

Katedra Psychologii Eksperymentalnej KUL
Instytut Psychologii UAM, Instytut Psychologii UJ

Społeczne, eksperymentalne i metodologiczne konteksty procesów poznawczych człowieka

redakcja naukowa
Adam Biela, Jerzy Brzeziński, Tadeusz Marek

Wydawnictwo Fundacji Humaniora
Poznań 1995

Druk pracy sfinansowano ze środków statutowych:

Katedry Psychologii Eksperymentalnej KUL,

Instytutu Psychologii UAM,

Instytutu Psychologii UJ

Projekt okładki: *Jolanta Rubczak*

Na okładce wykorzystano rysunek *Anny Weroniki Brzezińskiej*

© Copyright by Adam Biela, Jerzy Brzeziński, Tadeusz Marek 1995

Redaktor wydawniczy:

Ewa Bosacka

Opracowanie techniczne:

Oskar Huminiecki

ISBN 83-7112-126-1

Wydawnictwo Fundacji Humaniora

Druk i oprawa: Z-d Poligraficzny MARS – GRAF, Poznań, Tatrzańska 8

DOROTA KORNAS-BIELA

PSYCHOLOGIA PRENATALNA A PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA KILKA UWAG METODOLOGICZNYCH

*„Ktoś, kto śledzi rzeczy od ich początku,
ma ich najlepszy ogłąd”*

Arystoteles

Psychologia prenatalna, czyli przedurodzeniowa, jest jedną z najbardziej prężnie rozwijających się dziedzin psychologii. Pomimo rozległej literatury faktograficznej, prezentującej rezultaty badań empirycznych oraz literatury prezentującej teoretyczne rozważania w tej dziedzinie, brakuje do dziś opracowań dotyczących statusu metodologicznego psychologii prenatalnej, refleksji na temat założeń teoretycznych i poprawności prowadzonych w jej ramach badań.

Brakuje nawet ustalenia zakresu jej zainteresowań oraz jednoznacznej nazwy. Do psychologii prenatalnej włącza się nie tylko zagadnienia psychofizycznego rozwoju dziecka przed urodzeniem i jego różnorodnych uwarunkowań (w tym rolę czynników psychospołecznych), ale również psychologiczne aspekty związane z doświadczeniem ciąży przez rodziców, a nawet psychologiczne aspekty stosowania metod regulacji poczęć, nieplodności, sztucznego zapłodnienia, inżynierii genetycznej, poronień naturalnych i sztucznych, badań prenatalnych, ciąży kobiet

z grup ryzyka. Dlatego też zapewne w literaturze spotkać można zamiennie używanie terminu psychologia prenatalna z terminami psychomedycyna prenatalna lub traktowanie jej jako części psychologii prokreacyjnej, psychologii rozrodu (por. Wprowadzenie w: Bielańska-Batorowicz, Kornas-Biela, 1992). Czasem też tym terminem obejmuje się również zagadnienia perinatalne, a nawet dotyczące pierwszych dni po urodzeniu, akcentując w ten sposób zależność tego, co dokonuje się w tym okresie, od tego co było wcześniej. Analogiczną tendencję można zaobserwować na terenie biologii – niektórzy autorzy, wychodząc z założenia, że tak wiele charakterystycznych cech funkcjonowania ustroju dziecka i jego parametrów biochemicznych pozostało po urodzeniu niezmienionych, przyjmuje, że możemy mówić, iż jest ono „urodzonym płodem” w „ciąży pozamaciczej” (Wolański, 1983) i traktować łącznie okres pre i perinatalny.

Psychologia prenatalna ze względu na specyfikę okresu, którym się zajmuje, współpracuje z wieloma innymi dziedzinami psychologii, np. psychologią człowieka dorosłego, rodziny, społeczną, psycholingwistyką, ale również z różnymi dziedzinami biologii, medycyny, socjologii, prawa, etologii, etnologii (por. publikacje, np. w *Pre – & Peri – Natal Psychology Journal*).

MIEJSCE PSYCHOLOGII PRENATALNEJ W PODRĘCZNIKACH PSYCHOLOGII

Jednym z nierozstrzygniętych problemów jest to, czy psychologia prenatalna jest częścią psychologii rozwojowej, jako poszerzenie jej dotychczasowego przedmiotu badań o czas między poczęciem a porodem, co jest zgodne z koncepcją życia człowieka przyjmowaną przez *life-span developmental psychology*, czy też jest od niej odrębną dziedziną mającą swój własny przedmiot zainteresowań (por. np. Milakovic, 1985).

Śledząc podręczniki psychologii, a zwłaszcza rozwojowej, można zdecydowanie stwierdzić, że osiągnięcia wiedzy prenatalnej mają mały wpływ na treść tych opracowań (Hollenweger, 1992). Do lat 1970-ych okres prenatalny był prawie całkowicie pomijany jako etap życia człowieka. Zakładano bowiem, że rozwój człowieka rozpoczyna się w najlepszym razie od urodzenia. Przez następną dekadę wiele podręczników nadal nie uwzględniało rozwoju dziecka przed

urodzeniem. Nawet w klasycznym z tego zakresu dziele wydanym pod redakcją Mussena (Haith, Campos, 1983) psychologia dziecka zaczyna się od okresu noworodkowego, a zagadnienia rozwoju przed urodzeniem wspomniane są na 4 z 1200 stron książki. Znamienne, że również najnowsza *Encyclopedia of human behavior*, obejmująca 2765 stron tekstu, nie wspomina żadnym hasłem, nawet pośrednio, o prenatalnym rozwoju człowieka lub o zagadnieniach ciąży i porodu, chociaż aż 5 hasel-rozdziałów poświęconych jest różnym aspektom seksualności człowieka (Ramachadran, 1994). Podobnie w książce wydanej przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne z okazji stulecia utworzenia w Lipsku przez Wilhelma Wundta pierwszego laboratorium psychologicznego, omówiony jest dorobek psychologii jako nauki, ale w całej książce, nawet w rozdziale „Badania nad rozwojem dziecka” nie są wspomniane empiryczne badania okresu prenatalnego (Koch, Leary, 1992).

Niestety, przekaz wiedzy prenatalnej i prokreacyjnej nie jest wolny od osobistych poglądów autorów podręczników wobec takich zjawisk społecznych jak swoboda seksualna, aborcja, antykoncepcja, sztuczne zapłodnienie, diagnostyka prenatalna, dewiacje seksualne, zachowania swoiste dla płci. Dobór informacji (lub jej brak), kontekst ich przekazu, ilość przeznaczzonego miejsca, umieszczone fotografie i wykresy, rodzaj przytaczanych badań i argumentacji manipuluje świadomością odbiorcy – adepta w sztuce psychologicznej. Przykładów dostarcza każdy z cytowanych w tym opracowaniu podręcznik. Jako ilustracja może posłużyć wstęp do rozdziału „Rozwój prenatalny” w książce Brown i Cook (1986). Autorzy, wychodząc od kontrowersji dotyczących aborcji, stwierdzają, że nie można na gruncie naukowym rozstrzygnąć od kiedy zaczyna się życie ludzkie, ze względu na różne jego rozumienia (s.132), ale już od następnego zdania omawiają rozwój biologiczny człowieka od zapłodnienia, posługują się pojęciem „human prenatal development” i cytują wyniki badań rozwoju motorycznego, umiejętności słuchowych, smakowych, tworzenia się biorytmu płodu ludzkiego oraz „human fetal behavior”(s.132-133). Odnosi się wrażenie sprzeczności między rzetelnie (choć ubogo) przekazaną informacją naukową i poprzedzającymi ją deklaracjami wynikającymi z moralnych przekonań autorów.

z grup ryzyka. Dlatego też zapewne w literaturze spotkać można zamienne używanie terminu psychologia prenatalna z terminami psychomedyцина prenatalna lub traktowanie jej jako części psychologii prokreacyjnej, psychologii rozrodu (por. Wprowadzenie w: Bielańska-Batorowicz, Kornas-Biela, 1992). Czasem też tym terminem obejmuje się również zagadnienia perinatalne, a nawet dotyczące pierwszych dni po urodzeniu, akcentując w ten sposób zależność tego, co dokonuje się w tym okresie, od tego co było wcześniej. Analogiczną tendencję można zaobserwować na terenie biologii – niektórzy autorzy, wychodząc z założenia, że tak wiele charakterystycznych cech funkcjonowania ustroju dziecka i jego parametrów biochemicznych pozostało po urodzeniu niezmiennych, przyjmuje, że możemy mówić, iż jest ono „urodzonym płodem” w „ciąży pozamacicznej” (Wolański, 1983) i traktować łącznie okres pre i perinatalny.

Psychologia prenatalna ze względu na specyfikę okresu, którym się zajmuje, współpracuje z wieloma innymi dziedzinami psychologii, np. psychologią człowieka dorosłego, rodziny, społeczną, psycholingwistyką, ale również z różnymi dziedzinami biologii, medycyny, socjologii, prawa, etologii, etnologii (por. publikacje, np. w *Pre – & Peri – Natal Psychology Journal*).

MIEJSCE PSYCHOLOGII PRENATALNEJ W PODRĘCZNIKACH PSYCHOLOGII

Jednym z nierozstrzygniętych problemów jest to, czy psychologia prenatalna jest częścią psychologii rozwojowej, jako poszerzenie jej dotychczasowego przedmiotu badań o czas między poczęciem a porodem, co jest zgodne z koncepcją życia człowieka przyjmowaną przez *life-span developmental psychology*, czy też jest od niej odrębną dziedziną mającą swój własny przedmiot zainteresowań (por. np. Milakovic, 1985).

Śledząc podręczniki psychologii, a zwłaszcza rozwojowej, można zdecydowanie stwierdzić, że osiągnięcia wiedzy prenatalnej mają mały wpływ na treść tych opracowań (Hollenweger, 1992). Do lat 1970-ych okres prenatalny był prawie całkowicie pomijany jako etap życia człowieka. Zakładano bowiem, że rozwój człowieka rozpoczyna się w najlepszym razie od urodzenia. Przez następną dekadę wiele podręczników nadal nie uwzględniało rozwoju dziecka przed

urodzeniem. Nawet w klasycznym z tego zakresu dziele wydanym pod redakcją Mussena (Haith, Campos, 1983) psychologia dziecka zaczyna się od okresu noworodkowego, a zagadnienia rozwoju przed urodzeniem wspomniane są na 4 z 1200 stron książki. Znamienne, że również najnowsza *Encyclopedia of human behavior*, obejmująca 2765 stron tekstu, nie wspomina żadnym hasłem, nawet pośrednio, o prenatalnym rozwoju człowieka lub o zagadnieniach ciąży i porodu, chociaż aż 5 hasel-rozdziałów poświęconych jest różnym aspektom seksualności człowieka (Ramachadran, 1994). Podobnie w książce wydanej przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne z okazji stulecia utworzenia w Lipsku przez Wilhelma Wundta pierwszego laboratorium psychologicznego, omówiony jest dorobek psychologii jako nauki, ale w całej książce, nawet w rozdziale „Badania nad rozwojem dziecka” nie są wspomniane empiryczne badania okresu prenatalnego (Koch, Leary, 1992).

Niestety, przekaz wiedzy prenatalnej i prokreacyjnej nie jest wolny od osobistych poglądów autorów podręczników wobec takich zjawisk społecznych jak swoboda seksualna, aborcja, antykoncepcja, sztuczne zapłodnienie, diagnostyka prenatalna, dewiacje seksualne, zachowania swoiste dla płci. Dobór informacji (lub jej brak), kontekst ich przekazu, ilość przeznaczonych miejsca, umieszczone fotografie i wykresy, rodzaj przytaczanych badań i argumentacji manipuluje świadomością odbiorcy – adepta w sztuce psychologicznej. Przykładów dostarcza każdy z cytowanych w tym opracowaniu podręcznik. Jako ilustracja może posłużyć wstęp do rozdziału „Rozwój prenatalny” w książce Brown i Cook (1986). Autorzy, wychodząc od kontrowersji dotyczących aborcji, stwierdzają, że nie można na gruncie naukowym rozstrzygnąć od kiedy zaczyna się życie ludzkie, ze względu na różne jego rozumienia (s.132), ale już od następnego zdania omawiają rozwój biologiczny człowieka od zapłodnienia, posługując się pojęciem „human prenatal development” i cytując wyniki badań rozwoju motorycznego, umiejętności słuchowych, smakowych, tworzenia się biorytmu płodu ludzkiego oraz „human fetal behavior”(s.132-133). Odnosi się wrażenie sprzeczności między rzetelnie (choć ubogo) przekazaną informacją naukową i poprzedzającymi ją deklaracjami wynikającymi z moralnych przekonań autorów.

z grup ryzyka. Dlatego też zapewne w literaturze spotkać można zamienne używanie terminu psychologia prenatalna z terminami psychomedycyna prenatalna lub traktowanie jej jako części psychologii prokreacyjnej, psychologii rozrodu (por. Wprowadzenie w: Bielawska-Batorowicz, Kornas-Biela, 1992). Czasem też tym terminem obejmuje się również zagadnienia perinatalne, a nawet dotyczące pierwszych dni po urodzeniu, akcentując w ten sposób zależność tego, co dokonuje się w tym okresie, od tego co było wcześniej. Analogiczną tendencję można zaobserwować na terenie biologii – niektórzy autorzy, wychodząc z założenia, że tak wiele charakterystycznych cech funkcjonowania ustroju dziecka i jego parametrów biochemicznych pozostało po urodzeniu niezmienionych, przyjmuje, że możemy mówić, iż jest ono „urodzonym płodem” w „ciąży pozamaciczej” (Wolański, 1983) i traktować łącznie okres pre i perinatalny.

Psychologia prenatalna ze względu na specyfikę okresu, którym się zajmuje, współpracuje z wieloma innymi dziedzinami psychologii, np. psychologią człowieka dorosłego, rodziny, społeczną, psycholingwistyką, ale również z różnymi dziedzinami biologii, medycyny, socjologii, prawa, etologii, etnologii (por. publikacje, np. w *Pre – & Peri – Natal Psychology Journal*).

MIEJSCE PSYCHOLOGII PRENATALNEJ W PODRĘCZNIKACH PSYCHOLOGII

Jednym z nierozstrzygniętych problemów jest to, czy psychologia prenatalna jest częścią psychologii rozwojowej, jako poszerzenie jej dotychczasowego przedmiotu badań o czas między poczęciem a porodem, co jest zgodne z koncepcją życia człowieka przyjmowaną przez *life-span developmental psychology*, czy też jest od niej odrębną dziedziną mającą swój własny przedmiot zainteresowań (por. np. Milakovic, 1985).

Śledząc podręczniki psychologii, a zwłaszcza rozwojowej, można zdecydowanie stwierdzić, że osiągnięcia wiedzy prenatalnej mają mały wpływ na treść tych opracowań (Hollenweger, 1992). Do lat 1970-ych okres prenatalny był prawie całkowicie pomijany jako etap życia człowieka. Zakładano bowiem, że rozwój człowieka rozpoczyna się w najlepszym razie od urodzenia. Przez następną dekadę wiele podręczników nadal nie uwzględniało rozwoju dziecka przed

urodzeniem. Nawet w klasycznym z tego zakresu dziele wydanym pod redakcją Mussena (Haith, Campos, 1983) psychologia dziecka zaczyna się od okresu noworodkowego, a zagadnienia rozwoju przed urodzeniem wspomniane są na 4 z 1200 stron książki. Znamienne, że również najnowsza *Encyclopedia of human behavior*, obejmująca 2765 stron tekstu, nie wspomina żadnym hasłem, nawet pośrednio, o prenatalnym rozwoju człowieka lub o zagadnieniach ciąży i porodu, chociaż aż 5 hasel-rozdziałów poświęconych jest różnym aspektom seksualności człowieka (Ramachadran, 1994). Podobnie w książce wydanej przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne z okazji stulecia utworzenia w Lipsku przez Wilhelma Wundta pierwszego laboratorium psychologicznego, omówiony jest dorobek psychologii jako nauki, ale w całej książce, nawet w rozdziale „Badania nad rozwojem dziecka” nie są wspomniane empiryczne badania okresu prenatalnego (Koch, Leary, 1992).

Niestety, przekaz wiedzy prenatalnej i prokreacyjnej nie jest wolny od osobistych poglądów autorów podręczników wobec takich zjawisk społecznych jak swoboda seksualna, aborcja, antykoncepcja, sztuczne zapłodnienie, diagnostyka prenatalna, dewiacje seksualne, zachowania swoiste dla płci. Dobór informacji (lub jej brak), kontekst ich przekazu, ilość przeznaczanego miejsca, umieszczone fotografie i wykresy, rodzaj przytaczanych badań i argumentacji manipuluje świadomością odbiorcy – adepta w sztuce psychologicznej. Przykładów dostarcza każdy z cytowanych w tym opracowaniu podręcznik. Jako ilustracja może posłużyć wstęp do rozdziału „Rozwój prenatalny” w książce Brown i Cook (1986). Autorzy, wychodząc od kontrowersji dotyczących aborcji, stwierdzają, że nie można na gruncie naukowym rozstrzygnąć od kiedy zaczyna się życie ludzkie, ze względu na różne jego rozumienia (s.132), ale już od następnego zdania omawiają rozwój biologiczny człowieka od zapłodnienia, posługują się pojęciem „human prenatal development” i cytują wyniki badań rozwoju motorycznego, umiejętności słuchowych, smakowych, tworzenia się biorytmu płodu ludzkiego oraz „human fetal behavior”(s.132-133). Odnosi się wrażenie sprzeczności między rzetelnie (choć ubogo) przekazaną informacją naukową i poprzedzającymi ją deklaracjami wynikającymi z moralnych przekonań autorów.

PROBLEMATYKA ROZWOJU PRENATALNEGO W PODRĘCZNIKACH PSYCHOLOGII

Analiza treści i sposobu przekazu wiedzy dotyczącej przedurodzeniowego rozwoju człowieka nasuwa szereg uwag:

1. Rozwój przed urodzeniem jest potraktowany bardzo wąsko w porównaniu z innymi okresami rozwojowymi (np. nieproporcjonalnie mniejsza liczba stron), co wskazuje na brak wiedzy prenatalnej u autorów oraz na ich niechęć do zapoznania się z nią i prezentowania jej w podręcznikach. Niemniej należy odnotować pozytywny fakt – niezależnie od obszerności miejsca poświęconego na omówienie zagadnień prenatalnych, współczesne podręczniki psychologiczne coraz częściej ujmują rozwój człowieka jako proces od poczęcia do śmierci (np. Crooks, Stein, 1991, s. 17) lub przynajmniej można w nich odnaleźć stwierdzenie, że rozwój człowieka zaczyna się od zapłodnienia (Baron, Byrne, Kantowitz, 1977, s. 293).

Te podręczniki, które w swej nazwie deklarują ujęcie w perspektywie *life-span*, traktują rozwój prenatalny z większą uwagą, bardziej precyzyjnie, wykorzystując najnowsze osiągnięcia wiedzy w tej dziedzinie (np. Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 76-103). Nadal jednak łatwiej przychodzi psychologom poszerzyć perspektywę życia o okres późnej dorosłości i starości niż o okres prenatalny, np. w książce Kagan, Havemann, Segal wyrażają pogląd, że „Badania nad rozwojem, kiedyś ograniczone do wzrastającego dziecka, obecnie obejmują proces, który jest kontynuacją całej naszej egzystencji, od kołyski do grobu” (1984, s. 504-505). Poza tym chociaż opracowania z perspektywy *life-span* są nieco bardziej bogate pod względem treści psychologicznych, to i w nich dominuje problematyka rozwoju anatomiczno-funkcjonalnego przed urodzeniem, a nie psychicznego (Berger, 1988, s. 82-87; Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 81-87).

2. Z tytułów rozdziału lub podręcznika, w których występuje problematyka prenatalna wynika, że to co dzieje się przed urodzeniem traktuje się często jako biologiczną bazę rozwoju postnatalnego, a nie jako odrębny okres rozwoju psychicznego (por. Moshman, Glover, Bruning, 1987; Collins, Kuczaj, 1991). Okres przedurodzeniowy nie ma wtedy jakby „samodzielnego bytu” i statusu okresu rozwojowego psychiki człowieka, gdyż wyraźnie zaznaczona jest różnica między

rozwojem płodu ludzkiego i psychicznym rozwojem człowieka. Znajduje tu wyraz przeświadczenie o tym, że w okresie przed urodzeniem występuje jedynie wzrost, różnicowanie i specjalizacja organizmu pod względem anatomiczno-fizjologicznym, a dopiero gdy płód przejdzie przez kanał rodny swej matki, wtedy przysługuje mu status człowieka, rozpoczyna się jego uczłowieczenie, nabywanie „psychiczności”. Przykładem tego typu poglądów jest podręcznik Crooks i Stein (1991), w którym po jednostronicowym omówieniu rozwoju prenatalnego (s.305) jako wzrostu i różnicowania następuje charakterystyka rozwoju fizycznego, motorycznego i poznawczego od urodzenia, a rozwoju psychospołecznego dopiero po upływie okresu noworodkowego (s.406-423).

Tam, gdzie tytuł rozdziału zapowiada problematykę rozwoju dziecka, okres płodowy jest często pomijany. Powstaje więc paradoks – omawia się w podręcznikach liczne badania nad zwierzętami, nad dzieckiem po urodzeniu, a rozwój w środowisku łonowym, tak bardzo przecież dynamiczny i ważny dla całości życia zostaje nie zauważony. Ludzki płód zasługuje więc na mniejszą uwagę niż np. salamadra lub małpa (por. Fantino, Reynolds, 1975, s. 176-178; Hinde, 1983, s. 27-93; Koch, Leary, 1992, s. 738-769; Ramachadran, 1994, np.s. 611-620).

Wydaje się, że psychologia naukowa przyjmuje tu takie założenia antropologiczne, które nie pozwalają na korzystanie z osiągnięć badań behawioralnych, dokumentujących fakt, że moment urodzin nie oznacza początku aktywności psychicznej – umysłowej i emocjonalnej (Liley, 1977; Cogollor, de Rivera, 1983; Verny, Kelly, 1986; Verny, 1987; Bojanin, Milekic, 1988; Schindler, 1988; Smotherman, 1988; de Chateau, 1989; Hepper, 1989; Laughlin, 1989; Chamberlain, 1992b; Blum, 1993).

Mimo to na przestrzeni ostatnich kilku lat można zauważyć pewne zmiany, np. książka Rosenblith *In the beginning* wydana w 1985 roku opatrzona została podtytułem „Rozwój w dwóch pierwszych latach życia”, i omawia je od momentu urodzenia, natomiast w następnej książce pod tym samym tytułem w 1992 roku umieszczono już podtytuł „Rozwój od poczęcia do 2 roku życia”, czym podkreślono oczywiście ciągłość linii życia człowieka.

3. W latach 60-ych i 70-ych przejawy prenatalnego okresu rozwoju wspomniane były najczęściej w kontekście takich kategorii pojęciowych jak „dojrzewanie organizmu”, „gotowość do”, „zachowania specyficzne dla gatunku” (Morgan,

1961, s. 36-51; Whittaker, 1970, s. 36-51; Munn, Fernald, Fernald, 1974, s. 88-94) i takie ujęcie pozostało w niektórych podręcznikach wydawanych w późniejszych latach (Kagan, Havemann, Segal, 1984, s. 514-515; Brown, Cook, 1984, s. 123-130; Davidoff, 1987, s. 368-372; Bootzin, Bower, Crocker, Hall, 1991 s. 434-437).

4. Rozwój dziecka przed urodzeniem przedstawiany jest w podręcznikach psychologii rozwojowej prawie jedynie z punktu widzenia organogenezy, jako rozwój anatomiczny, np. w książce Cole (Cole, 1989), jako jedyną charakterystyczną cechą rozwoju prenatalnego wymieniono – „formowanie się podstawowych organów” (s. 34). Przegląd tych części opracowań wywołuje wrażenie, że psychologia niczym nie różni się od medycyny (np. Berger, 1988, s. 82-87; Crooks, Stein, 1991, s. 405).

5. W tekstach dominuje terminologia biologiczna i medyczna. Ilustrują to zestawy tzw. kluczowych słów lub słowniczek, prezentowane na koniec rozdziałów. Obejmują one nazwy np. stadiów rozwoju, części ciała formowanych w okresie embrionalnym lub płodowym, szkodliwych czynników, dziedziczności, technik medycznych (Berger, 1988, s. 110-111; Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 102-103; Crooks, Stein, 1991, s. 439, 441-442; Philipchalk, Morris, 1993, s. 383; McConnell, 1994, s. 375). Brakuje w nich prawie zupełnie wyjaśnień terminów psychologicznych, gdyż ich po prostu w tekstach nie ma, co oznacza, że autorzy nie uważają za uzasadnione używać ich w odniesieniu do tego okresu rozwojowego, jak i nie akceptują rozumienia pojęć, które przyjęli psycholodzy prenatalni.

6. Rzadko wspomniane są jakieś funkcje psychiczne, a jeśli już wymienia się możliwości dziecka w tym okresie, to prawie wyłącznie sprawności ruchowe i słuchowe (Brown, Cook, 1986, s. 132-133; Philipchalk, McConnell, 1994, s. 379-380). Opis rozwoju funkcji psychicznych jest ograniczany do przytoczenia 1-2 badań empirycznych, co stanowi fragmentaryczną ilustrację wiedzy na dany temat (np. Bernstein, i in., 1994, s. 45), zamiast zaprezentowania uogólnionej wiedzy dotyczącej omawianego aspektu, jak i całości rozwoju psychofizycznego dziecka przed urodzeniem (np. Munn, Fernald, Fernald, 1974, s. 87, 96; Schell i in. 1975, s. 74-75).

Kiedy omawia się rozwój funkcji percepcyjnych, umysłowych czy emocjonalnych, to w najlepszym razie rozpoczyna się od okresu noworodkowego, natomiast

przytacza się badania nad tymi funkcjami przeprowadzane u zwierząt. Kompetencje ludzkiego dziecka przed urodzeniem znajdują więc mniej uznania niż umiejętności płodu zwierzęcego lub zachowania zwierząt w ogóle (por. Fantino, Reynolds, 1975, s. 176-178; Brown, Cook, 1986, s. 200-208, 442-448; Koch, Leary, 1992, s. 338-358, 739-747, 759-767, 783-801). Za przykład może służyć analiza słowniczka rzeczowego w książce Carlson (1990), w którym znajdujemy odnośnik do jednej strony omawiającej rozwój embrionu i płodu ludzkiego (s.135) oraz 11 stron przeznaczonych na opis zachowań zwierząt naczelnych (s. 290-291, 321-324, 454-458). Podobną proporcję stron możemy znaleźć w prawie każdym podręczniku z psychologii ogólnej i rozwojowej (np. Bootzin, Bower, Crocker, Hall, 1991).

7. Tendencja do przedstawiania okresu prenatalnego z punktu widzenia anatomicznego i patologii rozwoju utrzymuje się niezależnie od gromadzenia się coraz większej wiedzy z zakresu psychologii prenatalnej. Rozwój biologiczny i negatywne czynniki działające przed urodzeniem to w większości jedyny zakres problematyki prenatalnej w podręcznikach z psychologii rozwojowej, jakie ukazywały się na przestrzeni ostatnich 20 lat (Fahrmeier i in. 1979; Fisher, Lazerson, 1984). Co więcej, problematyka teratologiczna dominuje, zajmując zwykle dwukrotnie więcej stron niż opis normalnej organogenezy (np. Bee, 1975; Gander, Gardiner, 1981; Berger, 1983; Rosenblith, Sims-Knight, 1985; Papalia, Olds, 1986; Lefrancois, 1987; Berger, 1988; Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988).

Omawiając czynniki rozwoju prenatalnego przytacza się czasem potoczne opinie, np. na temat wpływu stresu matki na przedurodzeniowy rozwój dziecka, po czym ogólnym stwierdzeniem krytykuje się cały dorobek badawczy psychologii prenatalnej (por. Watson, 1992, s. 347). Wskazuje to na wyraźnie pozanaukowe racje formułowania takich nieuprawomocnionych twierdzeń przez autorów tych opracowań.

8. W podręcznikach umieszcza się zwykle obszerny rozdział poświęcony zagadnieniom genetycznym (a nie prenatalnym). Na przykład w *Encyclopedia of Human Behavior* (Ramachadran, 1994) oraz w *A century of psychology as science* (Koch, Leary, 1992) omówione są szeroko zagadnienia genetyki behawioralnej, ale o rozwoju behawioru przed urodzeniem nie wspomina się.

Poza tym można dostrzec tendencję do wyakcentowywania anomalii genetycznych i chromosomowych oraz zagadnień związanych z poradnictwem genetycznym i diagnostyką prenatalną ukierunkowaną na wykrycie ewentualnych wad i chorób u dziecka (np. Berger, 1988, 63-77; Crooks, Stein, 1991, s. 400-404; Rosenblith, 1992).

Normalny rozwój dziecka przed urodzeniem jest potraktowany zdecydowanie marginesowo w porównaniu z zagadnieniami genetycznymi i patologii ciąży oraz porodu. Uwaga autorów podręczników skupia się więc na dokładnym przedstawianiu czynników uszkadzających dziecko przed urodzeniem lub w czasie rodzenia się, co na czytelniku czyni nieodparte wrażenie, że ciąża jest okresem niebezpiecznym, a czymś nadzwyczaj trudnym jest urodzić zdrowe dziecko. Można by oczywiście powiedzieć, że chodzi tu o profilaktykę. Niestety, chorobom genetycznym i wrodzonym rzadko potrafimy przeciwdziałać, a większość czynników teratogennych działa niezależnie od woli i świadomości rodziców. Poza tym, niektóre z nich już dawno przestały być realnymi teratogenami, gdyż wycofano je z użycia (np. obowiązkowe prześwietlania kobiet w ciąży, celem profilaktyki gruźlicy, leki, np. thalidomide, diethylstilbestrol, chinina). Poświęca się im w podręcznikach psychologii rozwojowej wiele miejsca, chociaż są to już zagadnienia wchodzące w zakres historii farmakologii i medycyny, gdy tymczasem inne, bardzo ważne zagadnienia psychologiczne nie są uwzględnione.

9. Podobne tendencje można zauważyć w podręcznikach z psychologii ogólnej. Czasem przedurodzeniowy rozwój człowieka jest w ogóle pominięty (np. Fantino, Reynolds, 1975; Bourne, Ekstrand, 1982; Kagan, Havemann, Segal, 1984; Gray, 1991; Shaver, Tarpy, 1993) lub wspomniany w kilku zdaniach (Carlson, 1984, s. 212; Carlson, Carlson, 1990, s. 135), gdy tymczasem na zagadnienia ewolucji rozwoju człowieka, dziedziczności oraz genetyki behawioralnej przeznaczają się wiele stron (Munn, Fernald, Fernald, 1974, s. 81-86; Bourne, Ekstrand, 1982, s. 51-54, 60-61, 221-224; Carlson, 1984, s. 202-211, 214-215, 503-515; Carlson, Carlson, 1990, s. 132-136, 355-362; Crooks, Stein, 1991, s. 391-405; Bernstein, i in. 1994, s. 34-38), a nawet osobne rozdziały (por. Morgan, 1961, s. 29-38; Whittaker, 1970, s. 36-51; Fantino, Reynolds, 1975, s. 290-330; Brown, Cook, 1986, s. 73-116, 121-123; Davidoff, 1987, s. 41-51; Gray, 1991, s. 47-104; Ornstein, Carstensen, 1991, s. 130-163; Shaver, Tarpy, 1993).

Gdy natomiast omawia się okres prenatalny, to jedynie z punktu widzenia rozwoju biologicznego dziecka (np. Baron, Byrne, Kantowitz, 1977, s. 258-259) i szkodliwych czynników, mogących ten rozwój zakłócić (np. Bootzin, Bower, Crocker, Hall, 1991, s. 438-440; Bernstein, i in., 1994, s. 45-47). Niestety, proporcja treści dotyczących normalnego i patologicznego rozwoju jest często wyraźnie zachwiana, chociaż liczba wad i chorób wrodzonych obejmuje tylko około 3% ogółu urodzeń. Tymczasem w wielu podręcznikach z psychologii ogólnej więcej miejsca poświęca się zaburzeniom rozwoju niż temu co prawidłowe (np. Engle, Snellgrove, 1979, s. 62-63; Brown, Cook, 1986, s. 133-136; Crooks, Stein, 1991, s. 400-405, 407, 431; Watson, 1992, 345-347; Morris, 1993, s. 351-353; Philipchalk, McConnell, 1994, s. 375-377). Czasem uwzględnia się tylko jeden z tych aspektów, np. organogenezę (jako dyferencjację i wzrost – Gleiman, 1992) lub czynniki teratogenne (np. McKeache, Doyle, Moffet, 1976, s. 465; Geiwitz, 1980, s. 86-95; Kagan, Havemann, Segal, 1984, s. 504). Swoistym przykładem może być podręcznik Lindy Davidoff, w którym w paragrafie „Rozwój przed urodzeniem” omówiono bardzo krótko anatomiczno-funkcjonalny wzrost dziecka a następnych 6 stron poświęcono na charakterystykę negatywnego „wkładu” w ten rozwój ze strony matki i ojca (1987, s. 372-380).

10. Również w podręcznikach z psychologii społecznej lub w częściach książek poświęconych społecznemu rozwojowi człowieka – okres prenatalny nie jest uwzględniany (np. Maccoby, 1980; Deaux, Wrightsman, 1984; Bootzin, Bower, Crocker, Hall, 1991, s. 441). Dziecko nie jest jeszcze rozpoznawane jako członek grupy, np. rodzinnej, podmiot interakcji z rodzicami, ani podmiot rozwoju społecznego. Nawet gdy podkreśla się rozumienie ludzkiego rozwoju w perspektywie life-span psychologii („jako progresję od pojedynczej komórki do »ja« człowieka dorosłego”), to jednocześnie prezentuje się pogląd, że „dopiero wraz z przecięciem pępowiny rozpoczyna się społeczna świadomość dziecka” (Ornstein, Carstensen, 1991, s. 41), gdyż wtedy matka i dziecko tworzą pierwszy „system społeczny”, do którego później włącza się ojciec i rówieśnicy (Philipchalk, McConnell, 1994, s. 389). Takie problemy, jak: np. stawianie się podmiotem społecznym, relacje z innymi, przywiązanie, nie są brane pod uwagę przy omawianiu rozwoju prenatalnego (Bourne, Ekstrand, 1982; Brown, Cook, 1986, s. 437-438; Lefrancois, 1987; Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988; Bootzin, Bower,

Crocker, Hall, 1991, s. 427-428; Bjorklund, Bjorklund, 1992; Rosenblith, 1992). Obecne ujęcia dziecka pozostają więc nadal w paradygmacie biologicznym i nie odeszły zbyt daleko od poglądu Morgana – „w okresie prenatalnym indywiduum egzystuje jako istota wodna, jako pasożyt w ciele matki” (Morgan, 1961, s. 53-54).

PROBLEMATYKA PROKREACJI ORAZ CIĄŻY I PORODU W PODRĘCZNIKACH PSYCHOLOGII

Zagadnienia związane z psychologicznymi aspektami ciąży i porodu są pomijane w rozdziałach dotyczących psychologii człowieka dorosłego. Uwzględnia się tam szeroko problematykę procesów poznawczych, pracy zawodowej, stylu życia, relacji między małżonkami oraz rodzicami i dziećmi, a nawet jakieś marginalne problemy psychopatologiczne (np. zespół przedmiesiączkowy – Ramachandran, 1994), ale okres ciąży, porodu i karmienia piersią nie jest uznany przez psychologów za wystarczająco ważny etap w rozwoju psychospołecznym człowieka dorosłego, aby zwrócić na niego uwagę czytelnika (np. Kagan, Havemann, Segal, 1984; Brown, Cook, 1986; Davidoff, 1987; Crooks, Stein, 1991; Gray, 1991).

Podobnie wiele miejsca, a nawet obszerne rozdziały poświęca się w podręcznikach psychologicznych na omówienie różnych aspektów seksualności człowieka, natomiast doświadczeń związanych z ciążą, porodem, karmieniem piersią nie uznaje się za ważne elementy rozwoju psychoseksualnego. Poświęcanie tak wiele miejsca problemom seksualnym w oderwaniu od związanych z nimi problemów dotyczących płodności i prokreacji wskazuje na rozdarcie w mentalności współczesnego człowieka (seks bez prokreacji, prokreacja bez seksu), ale również tę mentalność w ten sposób kształtuje. A jest to mentalność antynatalistyczna. Nawet przy omawianiu seksualności człowieka z punktu widzenia rozwoju psychospołecznego, aspekt prokreacji jest pomijany lub wspominany marginalnie, np. w kontekście postaw wobec antykoncepcji. (np. Deaux, Wrightsman, 1984, s. 166-189).

Omawiając role płciowe czy identyfikację płciową, pomija się zupełnie fakt, że jednym z istotnych elementów konstytuujących płciowość jest potencjalne lub aktualne „bycie matką”, „bycie ojcem” (np. Kagan, Havemann, Segal, 1984, s. 342-351, 379-393; Brown, Cook, 1986, s. 265-266; 439-449). Za przykład może służyć książka Carlson (1984), w której na ponad 30 stronach (256-297)

omówione są różne aspekty seksualności człowieka (w tym dewiacje seksualne), natomiast problemy związane z prokreacją lub z rodzicielstwem nie są w ogóle wspomniane (w słowniczku rzeczowym nie ma nawet odpowiednich haseł, a pod hasłem „matka” znajduje się odnośnik do fragmentu dotyczącego macierzyństwa surogatowego). Podobnie w książce Kathleen Berger (1988), w rozdziale zatytułowanym „Seks i prokreacja”, 3 strony przeznaczono na omówienie funkcjonowania organów płciowych, 5 stron na ukazanie seksu jako przyjemności oraz pół strony na problematykę prokreacji, przy czym przedstawiono ją jedynie z punktu widzenia zmieniających się współcześnie postaw społecznych wobec dzietności. Szczególnym przykładem obrazującym znaczenie, jakie przypisuje się seksualności człowieka, może stanowić omówienie rozwoju seksualnego w okresie prenatalnym, przy całkowitym milczeniu na temat innych aspektów rozwoju w tym czasie (Bootzin, Bower, Crocker, Hall, 1991, s. 404-405).

Zawartość treściowa podręczników psychologicznych jest wyraźnym odbiciem hierarchii wartości charakterystycznej dla cywilizacji zachodniej końca XX wieku. Uwaga skupiona jest na problemach np. masturbacji, przemocy seksualnej, AIDS, rozwodów, efektywnego kierowania ludźmi, sztucznej inteligencji, konkurencji, strategii pokojowych, populacji, a nie na doświadczeniach związanych z macierzyństwem i ojcostwem (Baron, Byrne, Kantowitz, 1977; Bourne, Ekstrand, 1982; Kagan, Havemann, Segal, 1984; Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988; Carlson, 1984; Carlson i Carlson, 1990; Bootzin, Bower, Crocker, Hall, 1991; Crooks, Stein, 1991; Shaver, Tarpy, 1993; Morris, 1993; Bernstein, i in. 1994; Philipchalk, McConnell, 1994; Ramachadran, 1994). Rodzi się więc pytanie, jak rzetelnie zrozumieć człowieka, jeśli nawet w liczącej 653 strony książce pod tym tytułem, brak jest wizji dorosłego z punktu widzenia tak ważnych dla niego przeżyć (Philipchalk, McConnell, 1994).

Podobnie jak rozwój prenatalny, tak i poród, będący dla dziecka – jego urodzinami – prezentowany jest z biologicznego punktu widzenia (np. Brown, Cook, 1986, s. 245). Brakuje w literaturze podręcznikowej opisu doświadczeń rodziców i dziecka związanych z procesem porodu, natomiast uwaga koncentruje się na przytoczeniu możliwych komplikacji w jego przebiegu i ryzyka porodowego dla dziecka (Gander, Gardiner, 1981, s. 85-91; Davidoff, 1987, s. 379-380). W tym kontekście wspomina się też o zmianach w postawach społecznych wobec poro-

du, a tym samym o metodach psychoprofilaktycznego przygotowania się do niego i zapewnienia jego naturalnego przebiegu (Gander, Gardiner, 1981, s. 91-101; Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 99-101).

Jeśli natomiast omawia się tę problematykę, to niestety jest ona przedstawiana w sposób trywialny, przytaczane są najczęściej jedynie potoczne pytania i problemy kobiet związane z tym okresem (por. Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 97-99). Nierzadko akcentowane są bardziej obciążenia i ryzyko związane z pojawieniem się dziecka niż płynące z tego korzyści i satysfakcja (np. Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 497-499). Instytucję małżeństwa oraz spełnianie ról płciowych przedstawia się jako najważniejsze źródła kryzysu w okresie dorosłości (Fantino, Reynolds, 1975, s. 367; Kagan, Havemann, Segal, 1984, s. 379-390). Niewykorzystanie tak rozległej wiedzy psychologicznej dotyczącej przeżyć związanych z ciążą i porodem jest szczególnie znaczącym zaniedbaniem. Ograniczanie się do popularnych opinii, zdroworozsądkowych stwierdzeń, a pomijanie dorobku teoretycznego i badawczego w tym zakresie, wskazuje na istnienie wśród samych psychologów kompleksu „niedotykalności ciężarnej” i lęku przed nieurodzonym dzieckiem (por. badania Taylor, Langer, 1971).

Należy również zaznaczyć, że w literaturze służącej kształceniu podstaw psychologii okres ciąży nie jest uznawany za etap rodzicielstwa. Nagminnie używa się określenia „przyszli rodzice” („expectant parents”, np. Clarke-Stewart, Perlmutter, Friedman, 1988, s. 87). Z treści ustępów zatytułowanych np. „wczesne rodzicielstwo”, „postawy rodzicielskie” wynika, że dopiero urodzenie dziecka czyni człowieka rodzicem i od tego momentu może przyjmować określone postawy wobec niego (Davidoff, 1987, s. 423-424; Gray, 1991, s. 460). Taki sposób ujęcia wynika z biologicznego podejścia do prenatalnego okresu rozwoju – jeśli istocie ludzkiej odbiera się status człowieka i traktuje jako płód, można też pozbawić ją posiadania rodziców.

Zagadnienia związane z okresem prenatalnym oraz ciążą i porodem są przedstawiane czasem w taki sposób, że stanowi on pomieszanie wiedzy medycznej, antropologii kulturowej, psychoanalizy i potocznych poglądów na ten temat (np. McNeil, Rubin, 1977, s. 321-337; Papalia, Olds, 1986). Nie ma wspólnego języka będącego wyrazem syntezy wiedzy prenatalnej, co wskazuje jednocześnie na

początkowy etap rozwoju tej dziedziny psychologii, z drugiej strony na niedocенienie jej przez psychologów ogólnych i rozwojowych.

ZAGADNIENIA PRENATALNE W POLSKIEJ LITERATURZE PSYCHOLOGICZNEJ

W polskiej literaturze nie ma podręczników psychologii ogólnej lub rozwojowej, które omawiałyby prenatalny okres rozwoju człowieka, a znane pozycje Flanagan (1973), Rugh, Shettles (1979), Blaim (1980) i Nilsson, Ingelman-Sundberg, Wirsén (1985) poświęcone są również organogenezie i czynnikom, które mogą ją zaburzyć. Ta sytuacja przyczynia się do niskiego poziomu „kultury prenatalnej” psychologów, w tym również niestety zajmujących się rozwojem człowieka. Pierwszymi zwiastunami zmiany tej sytuacji było ukazanie się i kolejne wznowienia książki *Dar rodzenia* (Fijałkowski, 1985) oraz wielonakładowej broszurki *Rozwój psychofizyczny dziecka przed urodzeniem*, której wersja ukazała się jako artykuł (Kornas-Biela, 1986) i rozdział książki (Kornas-Biela, 1991), popularnonaukowego opracowania *Wokół początku życia ludzkiego* (Kornas-Biela, 1993b), rozdziału „W łonie matki” w książce Maurer (1994) oraz kilku artykułów (np. Smykowski, 1989; Kornas-Biela, 1993a).

STOSUNEK PSYCHOLOGÓW DO PRZEDMIOTU PSYCHOLOGII PRENATALNEJ

Dostępność wiedzy z zakresu psychologii prenatalnej jest dla przeciętnego psychologa, zwłaszcza w Polsce, bardzo ograniczona, gdyż korzysta on głównie z opracowań ogólnych, do których wiedza ta nie może się przebić. Na takich „ogolonych” podręcznikach kształcili się pokolenia psychologów, oceniających obecnie bardzo sceptycznie dorobek psychologii prenatalnej. Co więcej interesujące, znalazła ona znacznie szersze uznanie na terenie nauk medycznych, czego wyrazem jest powstanie towarzystwa, np. International Society for Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine, czasopisma *International Journal of Prenatal Psychology and Medicine*, konferencji psychomedycyny prenatalnej

(np. 1986 Badgastein, 1989 Jerusalem, 1992 Cracow, 1995 Heilderberg i Cracov) oraz publikacje książek, np. Fedor-Freybergh, Vogel, 1987; Klimek, 1992.

Niedocenie problematyki prenatalnej w psychologii przypomina wiedzę na temat noworodków, jaka istniała 30 lat wcześniej. Do połowy lat 1960-ych noworodek traktowany był jako „istota czysto fizjologiczna” (Rau, 1982), a uwaga naukowców skupiała się na jego dojrzałości fizjologicznej i zapewnieniu fizycznego bezpieczeństwa. Wprowadzenie „Neonatal Behavioral Assessment Scale” Brazeltona do badania „interakcyjnego zachowania noworodka” zmieniło naukowe spojrzenie na jego możliwości i przyczyniło się do powstania obrazu „kompetentnego noworodka” (Stone, Smith, Murphy, 1974; McNeil, Rubin, 1977, s. 343; Amiel-Tison, 1985; Babska, Shugar, 1985; Chamberlain, 1986). Wydaje się, że podobne przejście z myślenia o anatomii przez fizjologię i patologię płodu do myślenia o nim jako o kompetentnym dziecku przed urodzeniem (z wszystkimi tego konsekwencjami) jest nieuniknione.

Wyjdzie to naprzeciw tradycyjnym przeświadczeniom o ważności tego okresu życia oraz potrzebom rodziców, by profesjonaliści odnosili się do ich dziecka jako do istoty ludzkiej, a nie embrionu czy płodu. Zaakceptowanych przez to również zostanie wiele poglądów filozofów i starożytnych uczonych, którzy wypowiadali się na temat życia przed urodzeniem, np. m.in. na temat jego znaczenia dla dalszego rozwoju (por. Gupta, Datta, 1988; Hepper, 1989).

Ludzka istota przed urodzeniem jest więc przedmiotem spekulacji teoretycznych i licznych badań behawioralnych, ale ciągle nie jest rozpoznawana jako podmiot życia psychicznego. Traktowanie istot ludzkich w tym względzie jest podobne do tego, jakie jest charakterystyczne wobec zwierząt – bada się ich zachowanie, ale nie czyni się starań, by badać ich poznanie (por. Mills, 1994, s. 155-156).

Nasuwa się tu również analogia do literatury dotyczącej osób niepełnosprawnych. Do niedawna osoby te traktowano jako „w całości zaburzone” (zgodnie z potocznym przeświadczeniem „we zdrowym ciele, zdrowy duch”, więc w niepełnym, chorym ciele...). Przyjmowano wszechogarniające konsekwencje kalectwa, a ocenę ich sprawności w różnych zakresach dokonywano z punktu widzenia osoby pełnosprawnej. Podobnie jest z dzieckiem przed urodzeniem – ocena jego możliwości jest dokonywana z perspektywy następnego etapu rozwojo-

wego, tzn. z punktu widzenia kompetencji noworodka. Dlatego podkreśla się to, czego dziecko jeszcze nie umie, co jest niemożliwe do nabycia w okresie prenatalnym, pod jakim względem dziecko nie spełnia wymagań następnego etapu rozwojowego. W tym świetle jawi się ono jako niedojrzałe.

Nieustalenie tzw. **normy**, czyli **przeciętnej** w populacji dzieci nieurodzonych w odniesieniu do danej cechy (np. szybkości procesu habituacji w odpowiedzi na dany bodziec, poziomu integracji stanu behawioralnego płodu) powoduje, że przykłada się normę okresu noworodkowego. Badacz umiejscawia więc swoje kryterium oceny w późniejszym okresie rozwojowym i przyjmuje jedną z dwóch postaw (por. Rogóż, 1981). Postawa mniej refleksyjna, zgodna z myśleniem potocznym, polega na zauważaniu zewnętrznych różnic między zachowaniami i umiejętnościami płodu i noworodka, bez wnikięcia w ich specyfikę i przyczyny. Postawa druga polega na przyjęciu wyrafinowanej nieraz metodologii badań, ale definicje badanych stanów lub funkcji psychicznych, np. świadomości, myślenia, przyjęte są z psychologii ogólnej, a więc są pewnymi ich normatywnymi modelami. To przyczynia się do wyolbrzymiania różnic między tym, co „normalne u człowieka” a poziomem rozwoju na etapie przedurodzeniowym. Opis funkcji psychicznych płodu przypomina „opis gruszki przez jabłko” (por. Rogóż, 1981, s. 98) – nie wiemy, jakie jest jego np. myślenie, słyszenie, odczuwanie bólu, więc z tego, co wiemy o danej funkcji u noworodka, wybieramy charakterystyczne cechy – jeśli nie są one takie same u płodu – wnioskujemy, że funkcji tej w ogóle nie ma lub jest „niedojrzała”. Prowadzi to do akcentowania różnic między okresem pre – i postnatalnym oraz utrudnia uchwycenie specyfiki jakościowej różnych procesów lub funkcji psychicznych na kolejnych etapach ontogenezy.

ZAKOŃCZENIE

Okres prenatalny nie powinien być traktowany jako „wybrakowana norma” okresu postnatalnego. Dokonując opisu rozwoju psychofizycznego przed urodzeniem, należy w równym stopniu pamiętać o perspektywie pre- jak i postnatalnej (tzn. o specyfice tego okresu w perspektywie całości życia). Należy rozszerzyć perspektywę spojrzenia na rozwój dziecka w tym okresie tzn. nie traktować rozwoju prenatalnego jedynie jako epigenezy i nie przykładać perspektywy epigene-

tycznej do rozwoju psychicznego dziecka w tym czasie (Smotherman, Robinson, 1988; Chamberlain, 1992a). Konieczna jest zmiana paradygmatu myślenia o dziecku przed urodzeniem.

LITERATURA

- Amiel-Tison, A. (1985). Pediatric contribution to the present knowledge on the neurobehavioral status of infant at birth. (w:) J. Mehler, R. Fox (ed.), *Neonate cognition. Beyond the blooming buzzing confusion* (s. 365-380). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Ass.
- Babska, Z., Shugar, G. W. (1985). *Idea dwupodmiotowości interakcji dorosły – dziecko w procesie wychowania w pierwszych latach życia*. Lublin: Raporty KUL.
- Baron, R.A., Byrne, D., Kantowitz, B.H. (1977). *Psychology: Understanding behavior*. Philadelphia: W.B. Saunders Co.
- Bee, H. (1975). *The developing child*. New York: Harper & Row Publ. Inc.
- Berger, K.S. (1988). *The developing person through the life span*. New York: Worth Publ. Inc.
- Bernstein D.A., Clarke-Stewart A., Roy, E.J., Srull, T.K., Wickens, Ch.D. (1994). *Psychology*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Bielawska-Batorowicz, E., Kornas-Biela D. (red.) (1992). *Z zagadnień psychologii prokreacyjnej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Bjorklund, D.F., Bjorklund, B.R. (1992). *Looking at children: An introduction to child development*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publ. Co.
- Blaim, A. (1980). Biomedyczne problemy rozwoju dziecka. (w:) M. Ziemska (red.) *Rodzina i dziecko* (77-126). Warszawa: PWN.
- Blum, T. (1993). *Prenatal perception, learning & bonding*. Berlin: Leonardo Publ.
- Bojanin, S., Milekic, S. (1988). Prenatalna psihologija sa aspekta neuropsihologije razvojnog doba. *Psihijatrija Danas*, 20 (1-2), 23-31.
- Bootzin, R.R., Bower, G.H., Crocker, J., Hall, E. (1991). *Psychology today. An introduction*. New York: McGraw-Hill, Inc.

- Bourne, L.E.J., Ekstrand, B.R. (1982). *Psychology. Its principles and meanings*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Brown, R.M., Cook, P.P. (1986). *Introductory psychology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Carlson N.R. (1984). *Psychology. The Science of behavior*. Boston: Allyn and Bacon, Inc.
- Carlson, N.R., Carlson, M. (1990). *Psychology. The science of behavior*. Boston: Allyn and Bacon.
- Chamberlain, D.B. (1986). Psychika noworodka: wzrastające dowody kompetencji. *Nowiny Psychologiczne*, 8-9, 44-52.
- Chamberlain, D.B., (1992a). Babies are not what we thought: call for a new paradigm. *International Journal of Prenatal and Perinatal Studies*, 4 (3/4), 1-17.
- Chamberlain, D.B., (1992b). Is there intelligence before birth? *Pre- and Perinatal Psychology Journal*, 6 (3), 217-237.
- de Chateau, P. (1989). Det ofodda barnets upplevelser. *Psykisk Halsa*, 30 (3), 213-228.
- Clarke-Stewart, A., Perlmutter, M., Friedman, s. (1988). *Lifelong Human Development*. New York: John Wiley & Sons.
- Cogollor, M., de Rivera, J.L., (1983). El psiquismo fetal. *Actas Luso Espanolas de Neurologia y Psiquiatria y Ciencias Afines*, 11 (3), 205-212.
- Cole, M., Cole, s. (1989). *The development of children*. New York: W.H. Freeman & Co.
- Collins, W.A., Kuczaj, s. A. (1991). *Developmental psychology: childhood and adolescence*. New York: Macmillan Publ. Co. Inc.
- Condon J.T. (1986). The spectrum of fetal abuse in pregnant women. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 174 (9), 509-516.
- Crooks, R.L., Stein, J. (1991). *Psychology: Science, behavior, and life*. Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.
- Davidoff, L.L. (1987). *Introduction to psychology*. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Deaux, K., Wrightsman, L.S. (1984). *Social psychology an the 80s*. Monterey, Ca: Brooks/Cole Publ. Co.

- Engle, T.L., Snellgrove, L. (1979). *Psychology. Its principles and applications*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Fahrmeier, E.D., Ault, R. Bagarozzi, D.A., Faw, T T., Garret, A.M. (1979). *Child psychology. A contemporary viewpoint*. New York: McGraw – Hill Book Co.
- Fantino, E., Reynolds, G.S. (1975). *Introduction to contemporary psychology*. San Francisco: W. H. Freeman and Co.
- Fedor-Freybergh, P., Vanessa Vogel, M.L. (red.) (1987). *Prenatal & perinatal psychology and medicine: Encounter with the unborn*. Carnforth, Parthenon Press.
- Fisher, K.W., Lazerson, A. (1984). *Human development. From conception through adolescence*. New York: W.H. Freeman & Co.
- Flannagan G.L. (1973). *9 pierwszych miesięcy życia*. Warszawa: PZWL.
- Gander, M.J., Gardiner, H.W. (1981). *Child & adolescent development*. New York: Little, Brown & Co.
- Geiwitz, J. (1980). *Psychology. Looking at ourselves*. New York: Little, Brown & Co.
- Gleitman, H. (1992). *Basic Psychology*. New York: W.W. Norton.
- Gray, P. (1991). *Psychology*. New York: Worth Publ.
- Gupta, D., Datta, B. (1988). The cultural and historical evolution of medical and psychological ideas concerning conception and embryo development. (w:) P. Fedor-Freybergh, V. Vogel (red.). *Prenatal and perinatal psychology and medicine: A comprehensive survey of research & practice* (507-534) Lancaster: Parthenon Publ.
- Haith, M.M., Campos, J.J. (1983). *Infancy and developmental psychobiology*. Vol. II. P.H.Mussen (red.). *Handbook of child psychology*. New York: J.Wiley & Sons.
- Hinde R.A. (1983). *Ethology and child development*. (w:) M.M. Haith, J.J. Campos (red.). *Infancy and developmental psychobiology* (s. 27-93). New York: John Wiley & Sons.
- Hepper, P.G. (1989). Foetal learning: Implications for psychiatry? *British Journal of Psychiatry*, 155, 289-293.

- Hollenweger, J. (1992). *Prenatal Development and the structure of experience*. Referat, International Congress of ISPPM, Kraków.
- Kagan, J., Havemann, E., Segal, J. (1984). *Psychology: An introduction*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, Publ.
- Klimek, R. (1992). *Pre and perinatal psycho-medicine*. Cracow: DWN DReAM.
- Koch, s., Leary, D.E. (red.) (1992). *A century of psychology as science*. Washington, DC: APA.
- Kornas-Biela, D. (1986). Rozwój dziecka przed narodzeniem w ujęciu psychologii fizjologicznej. *Nowiny Psychologiczne*, 8-9, 18-43.
- Kornas-Biela D. (1991). Z zagadnień psychologii prenatalnej. (w:) J.W. Galkowski, J.Guła (red.). *W imieniu dziecka poczętego* (s. 25-51). Rzym-Lublin: Fundacja Jana Pawła II-KUL.
- Kornas – Biela D. (1993a). Kształtowanie się zdolności słuchowych w prenatalnym okresie rozwoju dziecka (s. 143-158). (w:) *Opuscula Logopaedica in honorem Leonis Kaczmarek*. Lublin: UMCS.
- Kornas – Biela D. (1993b). *Wokół początku życia ludzkiego*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Laughlin, Ch.D. (1989). The roots of enculturation: The challenge of pre – and perinatal psychology for ethological theory and research. *Anthropologica*, 31 (2), 135-178.
- Lefrancois, G.R. (1987). *The lifespan*. Belmont: Wadsworth Publ. Co.
- Liley, A.W. (1977). The fetus as a personality. *Delta*, 21, 2-10.
- Maccoby E.E. (1980). *Social development*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- McKeache, W.J., Doyle, Ch.L., Maffet, M.M. (1976). *Psychology*. Reading: Addison- Wesley Publ. Co.
- McNeil, E.B., Rubin, Z. (1977). *The psychology of being human*. San Francisco: Canfield Press.
- Maurer, D., Maurer, C. (1994). *Świat noworodka*. Warszawa: PWN.
- Milakovic, I. (1985). Jedna nova disciplina – prenatalna psihologija. *Psihijatrija Danas*, 17 (4), 451-453.

- Mills, J.A. (1994). *Evolutionary theory and psychology. Theory & Psychology*. 4 (1), 155-160.
- Morgan, C.T. (1961). *Introduction to psychology*. New York: McGraw Hill Book Co.
- Morris, Ch.G. (1993). *Psychology*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, Inc.
- Moshman, D., Glover, J.A., Bruning, R.H. (1987). *Developmental psychology: A topical approach*. Boston: Little, Brown and Co.
- Munn N.L., Fernald, D.L., Fernald, P.S. (1974). *Introduction to psychology*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Nilsson L., Ingelman- Sundberg, A., Wirsén, C. (1985). *Życie przed narodzeniem*. Warszawa: Instytut Rodziny.
- Ornstein, R., Carstensen, L. (1991). *Psychology. The study of human experience*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, Publ.
- Papalia, D.E., Ols, S. W. (1986). *A child's world. Infancy through adolescence*. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Philipchalk, R.P., McConnell, J.V. (1994). *Understanding human behavior*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publ.
- Ramachadran, V.S. (red.) (1994). *Encyclopedia of human behavior*. San Diego: Academic Press.
- Rau, H. (1982). Frühe Kindheit. (w:) Oerter, R., Montada, L. (red.). *Entwicklungspsychologie*. München: Urban & Schwarzenberg.
- Rogóż, M. (1981). Wpływ postawy badacza na sposób opisu stanów patologicznych. *Zeszyty Naukowe UJ*, 33, 95-112.
- Rosenblith, J.P. (1992). *In the beginning: Development from conception to age two*. Newbury Park: Sage Publ. Inc.
- Rosenblith, J.F., Sims-Knight, J.E. (1985). *In the beginning: Development in the first two years of life*. Monterey: Brooks/Cole Publ.Co.
- Rugh, R., Shettles, L.B. (1979). *Od poczęcia do narodzin*. Warszawa: PZWL.
- Schell, R.E. i in. (1975). *Developmental psychology today*. New York: CRM/Randon House.
- Schindler, S. (1988). A new view of the unborn: toward a developmental psychology of the prenatal period. (w:) P. Fedor-Freybergh, P. Vanessa Vogel

- (red.). *Prenatal and perinatal psychology and medicine*, Lancs: The Parthenon Publ. Group.
- Shaver, K.G., Tarpy, R.M. (1993). *Psychology*. New York: Macmillan Publ. Co.
- Smotherman, W.P., Robinson, S. R. (red) (1988). *Behavior of the fetus*. Caldwell: Telford Press.
- Smykowski, B. (1989). Faza w rozwoju gatunku czy narodziny indywidualności? *Nowiny Psychologiczne*, 5-6, 49-63.
- Stone, L.J., Smith, H.T., Murphy, L.B. (1974). *The competent infant*. London: Tavistock.
- Taylor, s. E., Langer, E.J. (1971). *Pregnancy as a social stimulus: Being pregnant in America*. Unpubl. paper. Department of Psychology and Social Relations. Harvard University.
- Verny, T. (red.) (1987). *Pre- & perinatal psychology: An introduction*. New York: Human Sciences Press.
- Verny T., Kelly J. (1986). *The secret life of the unborn child*. New York: Dell.
- Watson, D.L. (1992). *Psychology*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publ.Co.
- Whittaker, J.O. (1970). *Psychology*. Philadelphia: W.B. Saunders Co.